

I. ROZPRAWY

RAFAŁ NIEDZIELA

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska

Jagiellonian University in Kraków, Poland

e-mail: rafal.niedziela@uj.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-8948-9994>

Kancelarz Francji w epoce nowożytnej (1515–1790)

W latach 1515–1790 urząd kanclerza Francji piastowało dwadzieścia osób¹. Był on prestiżowy i zawsze pożądany. Dawał nominatom rozległe kompetencje, znaczne przywileje i korzyści materialne, a ponadto okrywał splendorem ich rodziny. Nie zawsze jednak przekładał się na wzrost politycznego znaczenia w państwie. W XVI wieku kanclerz pozostawał w cieniu konetabla (dowódcy armii królewskiej) i ustępował mu rangą w hierarchii urzędniczej². W 1627 r. z inicjatywy kardynała Richelieu urząd konetabla zniesiono, ale jednocześnie rola kanclerza uległa ograniczeniu. Étienne d'Aligre, pełniący tę funkcję w latach 1624–1635, niemal stale pozostawał

¹ Antoine Duprat (1515–1535), Antoine Du Bourg (1535–1538), Guillaume Poyet (1538–1545), François Olivier (1545–1560), Michel de L'Hospital (1560–1573), René de Birague (1573–1583), Philippe Hurault de Cheverny (1583–1599), Pomponne de Bellièvre (1599–1607), Nicolas Brûlart de Sillery (1607–1624), Étienne I d'Aligre (1624–1635), Pierre Séguier (1635–1672), Étienne II d'Aligre (1674–1677), Michel Le Tellier (1677–1685), Louis Boucherat (1685–1699), Louis Phélypeaux de Pontchartrain (1699–1714), Daniel-François Voysin (1714–1717), Henri-François d'Aguesseau (1717–1750), Guillaume de Lamoignon de Blancmesnil (1750–1768), René-Charles de Maupeou (1768), René-Nicolas de Maupeou (1768–1790). Zob. O. Poncet, *Chancelier* [w:] L. Bély (red.), *Dictionnaire de l'Ancien Régime. Royaume de France XVIe–XVIIIe siècle*, Paris 1996, s. 239.

² Jasno wskazywała na to deklaracja Henryka III Walezjusza z 3 kwietnia 1582 r. Zob. B. Barbiche, *Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne (XVIe–XVIIIe siècle)*, Paris 2012, s. 145.

w niełasce. Jego następca Pierre Séguier (1635–1672) nigdy nie wywalczył sobie niezależnej pozycji³. Kiedy zmarł, Ludwik XIV przez ponad dwa lata nikomu nie powierzył kanclerstwa i być może nosił się z zamiarem wygaszenia urzędu⁴. Ostatecznie do tego nie doszło, ale za sprawą Króla-Słońce kanclerze utracili w 1661 r. przysługujący im do tej pory tytuł ministrów stanu. Nie mogli w związku z tym uczestniczyć w posiedzeniach najważniejszej z rad królewskich, czyli Rady Stanu (Conseil d'État), w czasach Ludwika XIV nazywanej także Radą Wysoką lub Radą na Górze (Conseil d'En haut)⁵. Wykluczenie z jej obrad nie dotyczyło jedynie osób, które w chwili nominacji na urząd kanclerski były już ministrami stanu (jak Michel Le Tellier w 1677 i Louis Phélypeaux de Pontchartrain w 1699 r.), ale także kanclerzy, których król w drodze wyjątku zaprosił na posiedzenie. Ta ostatnia sytuacja należała jednak do rzadkości. Louis Boucherat, chociaż pełnił urząd przez 14 lat (1685–1699), nigdy się takiego zaszczytu nie doczekał⁶. W XVIII wieku reguły w tym zakresie nie uległy zmianie, lecz polityczne znaczenie kanclerza zaczęło wzrastać, głównie z powodu coraz bardziej napiętych relacji między władzą królewską a parlamentami. Jeśli kanclerz był sprawnym organizatorem, dobrym prawnikiem, a przy tym dużego formatu politykiem, mógł zrobić wielką karierę w służbie króla, i tak się stało w przypadku René-Nicolasa de Maupeou. W latach 1768–1774 stał się on jedną z najbardziej dominujących postaci w życiu politycznym kraju⁷.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie uprawnień kanclerza Francji w czasach nowożytnych, a także przywilejów i ograniczeń, jakie wiązały się ze sprawowaniem urzędu kanclerskiego. Jest to tym bardziej istotne, że w polskiej literaturze historycznej brakuje opracowań poświęconych tej problematyce⁸. W historiografii

³ Y. Nexon, *Le chancelier Séguier (1588–1672). Ministre, dévot et mécène au Grand Siècle*, Ceyzérieu 2015, s. 62.

⁴ W 1661 r. król nie obsadził wakującego stanowiska nadintendenta finansów i nie było ono później nadawane. Z urzędem kanclerza mogło stać się podobnie. Zob. T. Sarmant, M. Stoll, *Régner et gouverner. Louis XIV et ses ministres*, Paris 2019, s. 90.

⁵ Jej obrady toczyły się na piętrze pałacu królewskiego w Wersalu, stąd nazwa. Zob. M. Antoine, *Le Conseil du roi sous le règne de Louis XV*, Genève 1970, s. 122–123. Wcześniej stosowano też inne jej nazwy, jak Rada Wąska (Conseil étroit) albo Rada Spraw (Conseil des affaires). Zob. A. Rousselet-Pimont, *Le chancelier et la loi au XVIe siècle. D'après l'œuvre d'Antoine Duprat, de Guillaume Poyet et de Michel de l'Hospital*, Paris 2005, s. 115.

⁶ G. Chianéa, *Histoire des institutions publiques de la France*, t. II: *Essor et déclin de l'État monarchique (1492–1789)*, Grenoble 1995, s. 85.

⁷ R. Niedziela, *René-Nicolas de Maupeou (1714–1792). Ostatni kanclerz nowożytnej Francji i jego reforma parlamentów*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2024, t. XXIII, nr 2, s. 121–148. Angielski historyk Alfred Cobban nazwał go, może z lekką przesadą, „ostatnim z wielkich ministrów dynastii Burbonów”. A. Cobban, *A History of Modern France*, t. 1: *Old Régime and Revolution 1715–1799*, Harmondsworth 1965, s. 100.

⁸ K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 3, Warszawa 1966, s. 268; I. Wierchowicka, *Służba publiczna w okresie Ancien Régime'u*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2006, t. 15, s. 160; M. Sczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, oprac. K. Sójka-Zielińska, Warszawa 2007, s. 236.

francuskiej stan badań przedstawia się lepiej, ale poznanie pełnego obrazu pracy i dokonań poszczególnych kanclerzy jest dziś właściwie niemożliwe, jako że archiwa kancelarii dotrwały do naszych czasów w szczątkowej formie (zaginięło bezpowrotnie około 90% dokumentów). To z jednej strony utrudnia historykowi dotarcie do informacji, z drugiej – stanowi dla niego fascynujące wyzwanie naukowe⁹.

Podobnie jak to miało miejsce w późnym średniowieczu, również w czasach nowożytnych kanclerz Francji pozostawał centralną postacią królewskiego aparatu władzy. Kierował wielką kancelarią i sprawował jurysdykcję nad jej licznym personelem, w skład którego już pod koniec XVI wieku wchodziło ponad 200 osób (dwa stulecia później liczba ta wzrosła do około 350). Do pracowników kancelarii zaliczali się przede wszystkim notariusze i sekretarze królewscy, sporządzający i ekspediujący dokumenty, a także urzędnicy określani jako *maitres des requêtes*, którzy wykonywali różne zadania administracyjne lub sądowe zlecone przez kanclerza bądź bezpośrednio przez króla¹⁰. Kanclerzowi podlegały też tzw. małe kancelarie, ustanowione przy trybunałach suwerennych w całej Francji oraz przy sądach przysędnych i wydające dokumenty na ich użytek¹¹. Prestiż tych instytucji nie był jednak duży, może z wyjątkiem kancelarii parlamentu paryskiego, nazywanej kancelarią Pałacu, gdyż funkcjonowała przy stołecznym Pałacu Sprawiedliwości¹². Co osobliwe, biura przeznaczone na potrzeby wielkiej kancelarii istniały początkowo jedynie przy królewskich pałacach w Fontainebleau i w Saint-Germain-en-Laye, a później także w mieście Wersal, ale długo nie było ich w Paryżu¹³. W związku z tym zdarzało się,

⁹ Na temat kanclerzy epoki nowożytnej: Ch. Loyseau, *Cinq livres du droit des offices, avec le livre des seigneuries et celui des ordres*, Paris 1613, s. 399–401; C.-J. de Ferrière, *Chancelier* [w:] *Dictionnaire de droit et de pratique, contenant l'explication des termes de droit, d'ordonnances, de coutumes et de pratique*, t. 1, Paris 1771, s. 270–271; J.-N. Guyot, P.-A. Merlin, *Traité des droits, fonctions, franchises, exemptions, prérogatives et privilèges annexés en France à chaque dignité, à chaque office et à chaque état, soit civil, soit militaire, soit ecclésiastique*, t. 4, Paris 1788, s. 111–175; G. Tessier, *Diplomatique royale française*, Paris 1962, s. 125–149; H. Michaud, *La Grande Chancellerie et les écritures royales au seizième siècle (1515–1589)*, Paris 1967, s. 23–61; R. Mousnier, *Les institutions de la France sous la monarchie absolue 1598–1789*, t. 2, Paris 1992, s. 136–141; O. Poncet, *Chancelier*, s. 234–239; P. Sueur, *Histoire du droit public français XVe–XVIIIe siècle. La genèse de l'État contemporain*, t. 1: *La constitution monarchique*, Paris 2007, s. 194–198; B. Barbiche, *Les institutions...*, s. 153–171.

¹⁰ J.-Ch. Niclas, B. Barbiche, *Maitres des requêtes de l'Hôtel du Roi* [w:] L. Bély (red.), *Dictionnaire de l'Ancien Régime...*, s. 785–786. Tych urzędników w 1553 r. było 20, w 1661 r. już 72, w 1689 r. nawet 88, zaś w połowie XVIII wieku – 80. Jedynie część z nich pomagała kanclerzowi. Niektórzy służyli pomocą prawną w radach królewskich, a jeszcze inni w parlamencie paryskim.

¹¹ Trybunały suwerenne (lub najwyższe) stały we Francji na szczycie hierarchii sądowniczej. Niektóre miały charakter specjalistyczny (izby obrachunkowe, trybunały podatkowe, trybunały mennicze, Wielka Rada), inne były sądami prawa powszechnego (parlamenty, rady suwerenne, rady najwyższe). Sądy przysędne (*présidiaux*) znajdowały się o szczebel niżej.

¹² O. Poncet, *Chancelier*, s. 235.

¹³ Kancelarie w Fontainebleau i Saint-Germain-en-Laye powstały prawdopodobnie w pierwszej połowie XVII wieku, a w Wersalu (mieście, nie pałacu królewskim) w latach 70. tego stulecia.

że kanclerze część personelu lokowali w swych prywatnych domach, jak to było choćby za czasów Pierre'a Séguiera¹⁴. Sytuacja uległa zmianie dopiero w 1718 r., gdy wyznaczono im funkcijną rezydencję przy dzisiejszym placu Vendôme (znanym wtedy pod nazwą placu Ludwika Wielkiego)¹⁵.

Kanclerz musiał przede wszystkim nadzorować pieczętowanie aktów królewskich. Zazwyczaj odbywało się to publicznie, na posiedzeniu nazywanym audiencją pieczęci (*audience du sceau*), ale mogło być również dokonywane przy innych okazjach¹⁶. Pieczętowano zarówno dokumenty kierowane do wielu osób (ordonanse, edykty, deklaracje królewskie), jak i odnoszące się do konkretnej postaci albo rodziny (listy prowizyjne i naturalizacyjne, nobilitacje, ułaskawienia, legitymizacje potomstwa)¹⁷. Kanclerz miał do dyspozycji cztery pieczęcie królewskie, tj. pieczęć wielką, pieczęć delfinacką (do przykładania na dokumentach dotyczących Delfinatu) oraz dwa odpowiednie kontrasigilla. Klucz do skrzyni, w której przechowywano wszystkie pieczęcie, nosił zawsze ze sobą, zawieszony na szyi. Chronił dokumenty królewskie przed ewentualnymi fałszerstwami, a w razie ich wykrycia miał obowiązek ścigania sprawców i postawienia ich przed sądem, któremu osobiście przewodniczył¹⁸.

Jeśli uważał jakiś akt za niezgodny z prawem, z decyzjami podjętymi przez radę królewską albo z interesem monarchy, teoretycznie mógł odmówić przyłożenia pieczęci, ale takie postawy należały do wyjątków i były swoistymi aktami odwagi. Jak się wydaje, spowodowały niełaskę albo upadek co najmniej trzech kanclerzy. W 1542 r. aresztowano Guillaume'a Poyeta, któremu następnie wytoczono proces. Franciszek I tłumaczył ten krok malwersacjami finansowymi oskarżonego, jednak zdaniem angielskiego ambasadora we Francji Williama Pageta kanclerz odmówił

W innej królewskiej rezydencji (Compiègne) budynek na użytek kancelarii zbudowano w latach 1734–1767. Zob. G. Tessier, *L'audience du sceau*, „Bibliothèque de l'École des Chartes” 1951, t. 109, s. 62–64.

¹⁴ Y. Nexon, *Le chancelier Séguier...*, s. 62.

¹⁵ Stanowiła dotąd własność finansisty Paula Poissona de Bourvallais, którego w okresie Regencji ukarano wysoką grzywną (4,5 miliona liwrów) za nadużycia finansowe, jakich dopuścił się w przeszłości. Skonfiskowano mu wtedy dobra, w tym wspomniany pałac. I. Storez, *Le chancelier Henri François d'Aguesseau (1668–1751)*, Paris 1996, s. 173, https://shs.hal.science/file/index/docid/551610/filename/Daguesseau_Livre_HAL.pdf [dostęp: 13.03.2025].

¹⁶ G. Tessier, *Diplomatique royale...*, s. 146–147; idem, *L'audience du sceau*, s. 66. Jeszcze w 1588 r. uroczystość audiencji pieczęci odbywała się sześć razy w tygodniu, ale w 1672 r. już tylko raz w tygodniu, a w 1757 r. – dwa razy w miesiącu. Por. O. Poncet, *Chancelier*, s. 235.

¹⁷ B. Barbiche, *Les institutions...*, s. 153–154.

¹⁸ Sąd ten nazywano Requêtes de l'Hôtel. Zasiadali w nim *maîtres des requêtes*, przy czym sprawy o fałszerstwo dokumentów miały tam marginalne znaczenie. Orzekał on przede wszystkim wobec osób posiadających przywilej *committimus*, uprawniający do toczenia procesów w pierwszej instancji właśnie przed tym sądem. Zob. R. Doucet, *Les institutions de la France au XVIe siècle*, t. I: *Les cadres géographiques, les institutions centrales et locales*, Paris 1948, s. 106; S. Nicolas, *Les derniers maîtres des requêtes de l'Ancien Régime (1771–1789)*. *Dictionnaire prosopographique*, Paris 1998, s. 25–26.

opieczątowania dokumentu, na którym zależało królewskiej faworycie – Anne de Pisseleu diuszesie d'Étampes – i w ten sposób naraził się na gniew monarchy. We wrześniu 1568 r. niełaska dotknęła Michela de L'Hospital. Coraz bardziej zniechęcony do poczynań królowej Katarzyny Medycejskiej, stanowczo nie zgodził się na opieczątowanie surowego edyktu z Saint-Maur. Nie chciał przyłożyć ręki do wejścia w życie dokumentu kładącego kres życzliwej wobec protestantów polityce religijnej, której patronował, odkąd powierzono mu urząd. Wreszcie w latach 1602–1604 wyraźnemu zachwianiu uległa pozycja Pomponne'a de Bellièvre'a, szczególnie po tym, jak sprzeciwił się wprowadzeniu podatku urzędniczego, który przyczynił się do utrwalenia zasady sprzedawalności urzędów sądowych i finansowych we Francji. Co prawda w końcu przyłożył pieczęć na odpowiednim dokumencie, ale i tak został odsunięty od wpływów, a przed ewidentną niełaską uchroniły go jedynie sędziwi wiek (ponad 70 lat) oraz wcześniejsze zasługi dla państwa i dla króla Henryka IV Burbona¹⁹.

Kanclerz był *de facto* ministrem sprawiedliwości i zwierzchnikiem całej magistratury²⁰. Nadzorował funkcjonowanie sądów królewskich wszystkich szczebli. Odpowiadał za wydawanie listów prowizyjnych, na mocy których powoływano nowych urzędników, a następnie przyjmował od tych osób przysięgę (własną składał jedynie przed monarchą)²¹. Utrzymywał listowny kontakt z najważniejszymi postaciami w parlamentach, zwłaszcza z prokuratorami generalnymi, którzy z racji swojej funkcji mieli obowiązek bronić tam interesów króla, państwa i społeczeństwa, a wszelkie pisemne konkluzje lub żądania przedstawiali ściśle według instrukcji kanclerza²². Karał również ewentualne nadużycia sędziów, rozstrzygał konflikty kompetencyjne pomiędzy różnymi trybunałami, a czasem także spory pomiędzy urzędnikami sądowymi. Był strażnikiem prawa, dlatego jeśli zaistniała taka potrzeba, dokonywał wykładni i interpretacji przepisów. Jako „urodzony prezydent” (*président-né*) Wielkiej Rady, czyli jednego z trybunałów suwerennych, mógł z urzędu przewodniczyć jej obradom. Miał też prawo okazjonalnie kierować sesjami parlamentu paryskiego

¹⁹ O. Poncet, *Servir le roi, incarner l'État. Les dilemmes du chancelier de France au XVIe siècle* [w:] M. Gellard, B. Haan, J. Foa (red.), *Servir le prince en temps de guerre civile dans l'Europe des XVIe et XVIIe siècles*, Rennes 2023, s. 188–190.

²⁰ Francuskie słowo *magistrature* oznaczało korpus urzędników sądowych.

²¹ Choć urzędy od 1604 r. można było oficjalnie kupować, sprzedawać i przekazywać w spadku, samo ich pozyskanie nie czyniło z nabywcy urzędnika królewskiego. Dopiero wydanie listów prowizyjnych (*lettres de provision*) przez kancelarię królewską dawało prawo do określania się w ten sposób. Stanowiło to potwierdzenie zasady, że formalnie to monarcha nadal pozostaje dysponentem wszystkich urzędów. Zob. M. Cubells, *Offices et pouvoirs: la société des parlementaires aixois aux XVIIe et XVIIIe siècles* [w:] *Le Parlement de Provence 1501–1790. Actes du colloque d'Aix-en-Provence (6 et 7 avril 2001)*, Aix-en-Provence 2002, s. 80.

²² B. Barbiche, *Les institutions...*, s. 337; P. Turek, *Ludzie króla, czyli prokuratura francuska przed 1789 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2022, t. 74, z. 2, s. 98.

i parlamentów prowincjonalnych, jednak nigdy w nich nie występował w charakterze zwierzchnika całej instytucji, jak to było w Wielkiej Radzie²³. Jeśli nawet przybywał do któregoś z sądów suwerennych, by prowadzić w nim obrady, zdarzało się to wyjątkowo i miało uroczystą oprawę. W 1561 r. kilkakrotnie do gmachu parlamentu w Paryżu przybywał w tym celu Michel de L'Hospital, a w pojedynczych przypadkach czynili to Nicolas Brûlart de Sillery (1608), Étienne d'Aligre (1624), Daniel-François Voysin (1715) i René-Nicolas de Maupeou (1768). Do rzadkości należała obecność kanclerzy na posiedzeniach Wielkiej Rady. 28 listopada 1652 r. zaszczylił ją swoim przybyciem Pierre Séguier, jednak było to w okresie, gdy ten trybunał cieszył się jeszcze dużym prestiżem. W następnych dekadach Wielka Rada straciła na znaczeniu, a kanclerze przestali w niej bywać²⁴.

Na łożu sprawiedliwości (*lit de justice*), tj. uroczystym posiedzeniu parlamentu z udziałem władcy, a także na obradach Stanów Generalnych i Zgromadzeń Notabli kanclerz przemawiał w imieniu króla i wyjaśniał zebranym jego stanowisko. Mogło się oczywiście zdarzyć, że monarcha chciał je przedstawić własnymi słowami. W takim wypadku przeważnie ograniczał się do wygłoszenia jednego lub kilku zdań, po czym oddawał głos kanclerzowi, który kontynuował i rozwijał jego wypowiedź. Kanclerz przyjmował też remonstracje (pisemne uwagi) napływające z różnych parlamentów i udzielał posłuchania delegacjom urzędników sądowych²⁵. Był wreszcie głównym inspiratorem ustawodawstwa królewskiego, choć jego dominacja w tym zakresie została podważona w drugiej połowie XVII wieku, gdy Jean-Baptiste Colbert prowadził ożywioną działalność prawodawczą, odsuwając na boczny tor Pierre'a Séguiera oraz Étienne'a II d'Aligre'a²⁶.

Aż do 1661 r. osoba piastująca urząd kanclerski miała przywilej przewodniczenia posiedzeniom rad królewskich. Wraz z objęciem rządów osobistych przez Ludwika XIV uprawnienia te ograniczono, choć pozostawiono kanclerzowi obowiązek podpisywania decyzji podjętych przez każdą z nich, co czyniło z niego swego rodzaju „sekretarza generalnego monarchii”²⁷. Z Rady Stanu – jak już wspomniano – kanclerza usunięto, a w innych gremiach mógł zasiadać, jednak – o ile król nie zdecydował inaczej – przewodniczył tylko Radzie Prywatnej. Ta ostatnia zajmowała się kwestiami sądowo-administracyjnymi, a z czasem nabrała również charakteru

²³ P. Sueur, *Histoire du droit public...*, t. 1, s. 197; *Chancelier* [w:] D. Briasson, D. Le Breton (red.), *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, t. 3, Paris 1753, s. 86.

²⁴ J.-N. Guyot, P.-A. Merlin, *Traité des droits...*, t. 4, s. 153–155.

²⁵ B. Barbiche, *Les institutions...*, s. 155; O. Poncet, *Chancelier*, s. 234.

²⁶ Colbert zgłaszał aspiracje do objęcia urzędu kanclerskiego. Nie posiadał wprawdzie wykształcenia prawniczego, ale wynajął prywatnych nauczycieli (*gens de loi*), którzy pomogli mu zorientować się w tej problematyce. Zob. É. Spanheim, *Relation de la Cour de France en 1690*, Paris 1882, s. 179.

²⁷ O. Poncet, *Chancelier*, s. 235.

Trybunału Kasacyjnego, gdyż unieważniała wyroki sądów suwerennych, co do których istniało uzasadnione podejrzenie, że zapadły z naruszeniem procedur²⁸. W początkach osobistych rządów Ludwika XIV kanclerz utracił na rzecz kontrolera generalnego finansów (a w prowincjach granicznych – na rzecz sekretarza stanu ds. wojny) realny wpływ na nominacje intendentów prowincji, aczkolwiek jeszcze przez pewien czas, dla zachowania formy, ci ostatni z nim korespondowali, informując go o swoich poczynaniach. Odebrano mu też w tym okresie pieczę nad administracją wód i lasów oraz nadzór nad mennicami. Utracił nawet prawo formalnej kontroli dokumentów ekspediowanych na osobisty rozkaz króla i wychodzących z Królewskiej Rady Finansów²⁹.

Kanclerz sprawował nadzór nad instytucjami edukacyjnymi, naukowymi i kulturalnymi królestwa – kolegiami, uniwersytetami i akademiami. Pierre Séguier po śmierci kardynała Richelieu w 1642 r. został protektorem Akademii Francuskiej i przez prawie 30 lat przewodniczył jej posiedzeniom w swoim prywatnym domu. W latach 1648–1654 i 1661–1672 pełnił też funkcję protektora Królewskiej Akademii Malarstwa i Rzeźby³⁰. Od 1643 r. sprawował opiekę nad Drukarnią Królewską. Z przysługującej mu puli środków na działalność kancelarii opłacał niektórych urzędników, w tym historiografów królewskich, odpowiedzialnych za kreowanie propagandowego wizerunku władcy³¹.

W lutym 1566 r., na mocy ordonansu z Moulins, kanclerzy obarczono odpowiedzialnością za cenzurę i kontrolę produkcji literackiej, zakazując druku książek i traktatów bez pozwolenia wydanego przez kancelarię królewską³². Początkowo nie wiązało się to jeszcze z nadmierną ingerencją władzy w publikowane treści. Restrykcyjność cenzury uwidoczniła się dopiero na początku XVIII wieku, gdy kanclerzem był Louis Phélypeaux de Pontchartrain (1699–1714). Osobą faktycznie odpowiedzialną za to, co trafiało do druku, stał się wówczas jego siostrzeniec Jean-Paul Bignon. Rozwinął on we Francji system cenzury prewencyjnej, upowszechnił wydawanie przywilejów i pozwoleń na druk, a także zreorganizował Królewską Akademię Nauk oraz Akademię Napisów i Literatury Pięknej, roztaczając z jednej strony troskliwą opiekę, a z drugiej dyskretną kontrolę nad ich członkami³³. Uchodzi on za pierwszego we Francji dyrektora Księgarni (tj. urzędu cenzury), aczkolwiek

²⁸ B. Barbiche, *Les institutions...*, s. 298–299; P. Sueur, *Histoire du droit public...*, t. 2: *Affirmation et crise de l'Etat sous l'Ancien Régime*, s. 251–252.

²⁹ T. Sarmant, M. Stoll, *Le Grand Colbert*, Paris 2021, s. 168–169; F. Saint-Bonnet, Y. Sassier, *Histoire des institutions avant 1789*, Issy-les-Moulineaux 2019, s. 363; D. Le Page, J. Loiseau, *Pouvoir royal et institutions dans la France moderne*, Paris 2019, s. 96.

³⁰ Y. Nexon, *Le chancelier Séguier...*, s. 419–420.

³¹ Ibidem, s. 63.

³² *Edicts et ordonnances royaux sur le fait de la justice et abréviation des procès*, Paris 1599, k. 166v.

³³ H.-J. Martin, *La direction des lettres* [w:] H.-J. Martin, R. Chartier (red.), *Histoire de l'édition française*, t. II: *Le livre triomphant 1660–1830*, Paris 1984, s. 67–68.

tytuł ten nigdy nie zyskał charakteru oficjalnego. Funkcję tę piastował najczęściej któryś z krewnych albo przyjaciół kanclerza. Dyrektor miał do dyspozycji biuro, w którym zatrudniano cenzorów i urzędników izby syndykalnej Paryża w celu sprawdzania prawomyślności nowo powstających publikacji. On też ostatecznie decydował o udzieleniu lub odmowie przywilejów wydawniczych i pozwoleń na druk. Nie oznaczało to jednak inwigilacji twórców na szeroką skalę, gdyż kanclerzom i dyrektorom umykały pewne typy publikacji, np. almanachy czy *livrets*, tj. teksty nieprzekraczające rozmiarami dwóch arkuszy (zgodę na oddanie ich do druku wydawał namiestnik generalny paryskiej policji). Poza zasięgiem kanclerza znajdowała się także znaczna część ruchu wydawniczego na prowincji. Działalność pracowników Księgarni nie była dla autorów specjalnie dotkliwa, a pozwolenia na druk uzyskiwało się stosunkowo łatwo³⁴. W dużej mierze wynikało to z faktu, że odpowiedzialność za kontrolowanie publikacji w XVIII wieku spoczywała na barkach ludzi rozsądnych i względnie pobłażliwych, takich jak choćby pierwszy prezydent Trybunału Podatkowego w Paryżu Chrétien-Guillaume de Malesherbes (1750–1763) oraz szef policji Antoine de Sartine (1763–1774)³⁵. Problemy francuskich twórców doby oświecenia wynikały przede wszystkim z cenzury represyjnej. Jeśli cenzorzy przez niedopatrzenie dopuścili do ukazania się tekstu obrażającego króla, religię lub dobre obyczaje, mógł on (a także jego autor) stać się przedmiotem opresji ze strony parlamentów, rad królewskich, wydziałów teologicznych różnych uczelni, a także hierarchów kościelnych. Na to jednak kanclerze nie mieli już większego wpływu³⁶.

Do obowiązków urzędu kanclerskiego należała wreszcie kontrola zawodów związanych z wydawaniem książek (drukarzy, księgarzy, edytorów) oraz nadzór nad kształceniem fachowej kadry do pracy w tych profesjach. Ponieważ całokształtu spraw związanych z działalnością wydawniczą, a także z aktywnością placówek edukacyjnych i naukowych kanclerz nie mógłby ogarnąć samodzielnie, miał do pomocy ciało doradcze nazywane Radą Kancelarii. Składało się ono z kilku członków wybieranych przez niego wedle własnego uznania³⁷.

Pewną osobliwością, charakterystyczną jednak wyłącznie dla wieku XVI, był znaczny wpływ kanclerzy na politykę zagraniczną i finansową państwa. Wykraczał on poza zwyczajowe prerogatywy urzędu kanclerskiego i uwidocznił się tylko

³⁴ R. Niedziela, *Dyskurs polityczny w państwie wolnym i w monarchii absolutnej na przykładzie Rzeczypospolitej i Francji XVIII wieku* [w:] M. Markiewicz, K. Kuras, R. Niedziela (red.), *Ab Occidente referunt... „Zachód” doby nowożytnej w badaniach historyków polskich*, Kraków 2018, s. 269–270.

³⁵ J. des Cars, *Malesherbes. Gentilhomme des Lumières*, Paris 2012, s. 53; J. Michel, *Du Paris de Louis XV à La Marine de Louis XVI. L'œuvre de Monsieur de Sartine*, t. 1: *La vie de la capitale*, Paris 1983, s. 141.

³⁶ R. Niedziela, *Dyskurs polityczny...*, 271.

³⁷ B. Barbiche, *Les institutions...*, s. 156–159; O. Poncet, *Chancelier*, s. 235–236.

w odniesieniu do trzech ministrów: Antoine'a Duprata (1515–1535), Antoine'a Du Bourga (1535–1538) oraz Guillaume'a Poyeta (1538–1545). Szczególnie ten pierwszy zasłynął z udziału w wielkiej polityce. Uczestniczył w wypracowaniu konkordatu bolońskiego (1516), przygotowywał kandydaturę Franciszka I na cesarza (od 1517), spotkał się w Calais z angielskim kardynałem Thomasem Wolseyem (1518), a po bitwie pod Pawią i dostaniu się króla do niewoli hiszpańskiej w 1525 r. zabiegał o zebranie okupu za więzionego monarchę. W kwestiach finansowych nabył niezwykle biegłości, choć przy okazji upowszechnił we Francji proceder sprzedawania urzędów sądowych³⁸. Brał udział w ustalaniu wysokości opodatkowania, sprawdzał rachunki i zwalczał malwersacje³⁹. Te dość oryginalne jak na warunki francuskie atrybucje urzędu kanclerskiego poszły w zapomnienie, odkąd w 1561 r. pojawiło się stanowisko nadintendenta finansów. Co ciekawe, bardzo długo (w latach 1574–1588) pełnił je Pomponne de Bellièvre, który jeszcze w 1594 r. został członkiem Rady Finansów powołanej przez Henryka IV⁴⁰. Kiedy pięć lat później otrzymał nominację na kanclerza, teoretycznie mógł nawiązać do praktyki z pierwszej połowy XVI wieku, zważywszy na swoje doświadczenie w materii finansowej. Nie rozważał jednak takiej opcji, co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, pamiętał, że kiedy sam był nadintendentem finansów, ówczesni kanclerze, René de Birague (1573–1583) i Philippe Hurault de Cheverny (1583–1599), nie utrudniali mu zarządzania finansami, nie chciał więc naruszać utrwalonego zwyczaju. Po drugie, nawet gdyby chciał sięgnąć do wzorców z czasów Duprata czy Du Bourga, przekraczałoby to jego możliwości. W 1598 r. nadintendentem finansów został Maximilien de Béthune baron de Rosny (od 1606 r. tytułowany diukiem de Sully). Ciesząc się zaufaniem i przyjaźnią króla, doprowadził on do marginalizacji kanclerza, dla którego zresztą żywił głęboką pogardę⁴¹.

Czasami kanclerzom przychodziło wypełniać powinności o szczególnym charakterze. Odbierali na przykład hołdy lenne od wasali królewskich, a także przysięgi od gubernatorów wszystkich miast Francji⁴². Mieli prawo udziału w sakrze królewskiej i odgrywali tam dość istotną rolę. Po tym, jak władca otrzymywał w trakcie ceremonii jedno z insygniów, czyli rękę sprawiedliwości (symbol władzy sądowniczej), arcybiskup Reims nakładał mu na skronie koronę, natomiast kanclerz wzywał wówczas imiennie i według hierarchicznego porządku parów Francji, by pomogli

³⁸ H. Éloy, *Le chef de la justice de France. Discours prononcé le 3 Novembre 1871 à l'audience de rentrée de la Cour d'appel de Besançon*, 3 Novembre 1871, Besançon 1871, s. 16–17.

³⁹ C. Vellet, *Entre légistes et ministres: Antoine Duprat (1463–1535), conseiller technicien de François Ier* [w:] C. Michon (red.), *Les conseillers de François Ier*, Rennes 2011, s. 214; H. Michaud, *La Grande Chancellerie...*, s. 24.

⁴⁰ O. Poncet, *Pomponne de Bellièvre (1529–1607). Un homme d'État au temps des guerres de religion*, Paris 1998, s. 195.

⁴¹ L. Avezou, Sully. *Bâtisseur de la France moderne*, Paris 2024, s. 135.

⁴² J.-N. Guyot, P.-A. Merlin, *Traité des droits...*, t. 4, s. 132–133.

ją monarsze podtrzymywać⁴³. Jako jeden z najważniejszych urzędników królestwa, mógł uzyskać od monarchy nadzwyczajne pełnomocnictwa. Przejmował niekiedy odpowiedzialność za bezpieczeństwo państwa w razie oddalenia się monarchy od centrum władzy. Taki honor spotkał w 1523 r. Antoine'a Duprata (gdy Franciszek I wyjeżdżał z Paryża do Lyonu), w 1678 r. Michela Le Telliera (z powodu podróży Ludwika XIV do Lotaryngii)⁴⁴, a w 1744 r. Henriego-François d'Aguesseau (Ludwik XV udał się wtedy do swych wojsk we Flandrii, a później również do wojsk w Alzacji)⁴⁵. W grudniu 1639 r. wyjątkowo rozległe uprawnienia otrzymał od Ludwika XIII kanclerz Séguier. Monarcha wysłał go na czele armii do Normandii w celu zaprowadzenia porządku po niedawno stłumionym powstaniu ludowym. Kanclerz ustanowił w Rouen sąd specjalny. Ludzi uznanych za winnych siania zamętu na mocy wyroków ferowanych przez ten trybunał wieszano, łamano kołem lub wysyłano na galery, stolicę prowincji obłożono grzywną przekraczającą milion liwrow, a w domach mieszczan rozlokowano wojsko. Tak samo surowo potraktowano też inne normandzkie miasta. Misja trwała krótko (do marca 1640 r.), ale jej efekty przyjęto na królewskim dworze z uznaniem⁴⁶.

Na mocy ordonansu Ludwika XI z 1467 r. urzędnicy we Francji stali się nieusuwalni⁴⁷. Od tej chwili kanclerz mógł stracić swój urząd jedynie na skutek śmierci, dobrowolnej rezygnacji albo skazania prawomocnym wyrokiem sądowym za nadużycie władzy (*forfaiture*). Postanowienia tego dokumentu nie były początkowo literalnie wykonywane, bo nawet sam Ludwik XI, nie krępując się wydanymi przez siebie przepisami, w 1483 r. zwolnił ze stanowiska kanclerza Pierre'a Doriole'a⁴⁸. Od momentu objęcia rządów przez Franciszka I w 1515 r. nie stosowano już tego rodzaju praktyk. Uznawano, że urząd kanclerski nadawany jest przez króla dożywotnio, a pozbawienie go bez uzyskania zgody samego kanclerza może nastąpić jedynie na drodze sądowej. Taki przypadek zaistniał tylko raz, w 1545 r., i dotyczył wspomnianego już Guillaume'a Poyeta. Postawiono go przed 34-osobowym sądem wyjątkowym, w składzie którego znaleźli się radcy parlamentów Paryża, Tuluz, Grenoble, Bordeaux i Rouen oraz paryskiej Wielkiej Rady. Na podstawie słabo udokumentowanych zarzutów o nadużycia finansowe został skazany na pięć lat więzienia i 100 tysięcy liwrow grzywny. Jednocześnie zwolniono go z urzędu i zakazano mu na przyszłość pełnienia funkcji w służbie królewskiej⁴⁹. O ile nie kwestionowano

⁴³ J.-N. Guyot, P.-A. Merlin, *Traité des droits...*, t. 1, Paris 1786, s. 53.

⁴⁴ Ibidem, t. 4, s. 137–138.

⁴⁵ I. Storez, *Le chancelier Henri François d'Aguesseau...*, s. 279–281.

⁴⁶ Y. Nexon, *Le chancelier Séguier...*, s. 88–90; J.-Ch. Petitfils, *Louis XIII*, t. 2, Paris 2014, s. 420.

⁴⁷ A. Lebigre, *La Justice du Roi. La vie judiciaire dans l'ancienne France*, Paris 1995, s. 59.

⁴⁸ J.-N. Guyot, P.-A. Merlin, *Traité des droits...*, t. 4, s. 126.

⁴⁹ Franciszek I jeszcze w 1545 r. pozwolił mu wyjść na wolność i Poyet podjął nawet starania o rewizję swego procesu, ale zmarł w 1548 r., przed ich finalizacją. Zob. M. Houlemare, *Guillaume Poyet (v. 1473–1548)* [w:] C. Michon (red.), *Les conseillers...*, s. 379.

później zasady dożywotności urzędu kanclerskiego, o tyle sporną kwestią było to, czy w razie dobrowolnej rezygnacji kanclerza król miał prawo powołać jego następcę. Na początku 1551 r., najpewniej z powodów zdrowotnych, złożył urząd François Olivier i wówczas król Henryk II obiecał mu, że za jego życia żaden nowy kanclerz nie zostanie wyznaczony. Ten przypadek zdawał się sugerować, że jedynie zgon lub prawomocny wyrok sądowy pozwalają uznać kanclerstwo za wakujące. Tak to pojmował choćby francuski jurysta Jacques Ribier w czasach Ludwika XIII⁵⁰. Później odstąpiono jednak od tej zasady. Louis Phélypeaux de Pontchartrain (1714) Henri-François d'Aguesseau (1750), Guillaume de Lamoignon de Blancmesnil (1768) i René-Charles de Maupeou (1768) składali dymisje i zastępowani byli nowymi kanclerzami⁵¹. W 1768 r. doszło w związku z tym do kuriozalnej sytuacji, bo Francja zyskała aż trzech żyjących kanclerzy. Dla odróżnienia mówiono o „kanclerzu L” (Lamoignon), „kanclerzu M” (Maupeou ojciec) i po prostu „kanclerzu” (Maupeou syn)⁵². Przyjmowano, że urzędnik składający rezygnację zachowuje tytuł, pensję i honory wynikające ze swojej rangi, ale musi oddać królowi pieczęcie. Kanclerz Lamoignon, który nigdy ich od króla nie otrzymał, naturalnie nie miał czego zwracać, ale ponieważ Ludwikowi XV bardzo zależało na jego ustąpieniu, wypłacił mu tytułem odszkodowania kolosalną kwotę 800 tysięcy liwrow⁵³.

Jeśli dalsze pełnienie funkcji uniemożliwiały kanclerzowi podeszły wiek, choroba albo utrata królewskiego zaufania, monarcha miał do wyboru dwie możliwości: osobiste przejęcie uprawnień kanclerza lub wyznaczenie osoby pełniącej jego obowiązki, czyli tzw. strażnika pieczęci (*garde des sceaux*). Pierwsza opcja wybierana była rzadko i zwykle na krótko (choć np. Ludwik XV pełnił obowiązki kanclerskie przez ponad cztery lata, 1757–1761). Druga natomiast stała się dość powszechna⁵⁴. Uprawnienia strażnika pieczęci nie odbiegały od prerogatyw kanclerskich, jednak w odróżnieniu od kanclerza mógł on zostać odwołany przez króla w dowolnym momencie. Zdarzało się też, że koegzystował z kanclerzem i obaj wspólnie realizowali zadania urzędu kanclerskiego (tak było w latach 1651, 1652–1656, 1727–1737, 1750–1757 oraz 1761–1763). W 1763 r., gdy strażnikiem pieczęci został René-Charles de Maupeou, król, chcąc go uhonorować za dotychczasowe zasługi, utworzył dla niego urząd wicekanclerza Francji (*vice-chancelier de France*). Stosowny edykt nie został jednak

⁵⁰ J. Ribier, *Mémoires et avis concernant les charges de M. les Chanceliers et Gardes des Sceaux de France. Et autres discours, etc.*, Paris 1629, s. 6–7.

⁵¹ G. Tessier, *Diplomatique royale...*, s. 141.

⁵² G.-H. Gaillard, *Vie ou éloge historique de M. de Malesherbes, suivie de la vie du premier président de Lamoignon, son bisaïeul, écrites l'une et l'autre d'après les Mémoires du temps et les papiers de la famille*, Paris 1805, s. 30.

⁵³ M. Rousselet, *Histoire de la magistrature française des origines à nos jours*, t. 1, Paris 1957, s. 77.

⁵⁴ W latach 1538–1790 było w sumie 33 strażników pieczęci. Na liście figuruje aż 36 nazwisk, ale niektórzy nominaci piastowali tę funkcję dwukrotnie. Zob. B. Barbiche, *Les institutions...*, s. 162.

zarejestrowany przez parlament paryski, który dostrzegł w nim nowość „sprzeczną z wszystkimi najdawniejszymi tradycjami państwa monarchicznego” i ostatecznie szarża wicekanclerza pozostała jedynie formułą grzecznościową⁵⁵.

Nie istniał żaden *cursus honorum*, wiodący do objęcia urzędu kanclerza. Przyjęte było tylko, że szanse na jego otrzymanie miały osoby wyznania katolickiego, z wykształceniem prawniczym i z doświadczeniem zawodowym w kancelarii królewskiej albo w jednym z sądów suwerennych (najlepiej w parlamencie lub w izbie obrachunkowej). Nie miało przy tym znaczenia, czy wywodziły się ze szlachty czy nie, ani czy reprezentowały stan świecki czy duchowny. W okresie nowożytnym samo złożenie przysięgi przed królem skutkowało uszlachceniem kanclerza. Zdecydowana większość nominatów była osobami świeckimi, jedynie Antoine Duprat i René de Birague przyjęli święcenia kapłańskie i obaj zostali z czasem kardynałami (pierwszy w 1527, drugi w 1578 r.)⁵⁶.

Kryteria wyboru na kanclerza w epoce nowożytnej były zatem niezbyt wygórowane. Na ogół urzędnicy ci poprawnie wywiązywali się ze swoich obowiązków, choć jeśli wierzyć opiniom ludzi im współczesnych, istniały pewne wyjątki od reguły. Wspomniany Birague uchodził za człowieka nieporadnego i pozbawionego autorytetu⁵⁷. Na temat kanclerza Boucherata sławny pamiętnikarz Louis Rouvroy diuk de Saint-Simon wypowiadał się wyjątkowo niepochwlebnie, stwierdzając, że miał on „bardzo mało rozumu i wiedzy”⁵⁸. Nazwał go wręcz „kanclerzem z wosku” (*chancelier en cire*), ponieważ Boucherat miał znakomitą prezencję i gdyby Francja potrzebowała go wyłącznie do pokazywania się na uroczystościach, znakomicie sprawdziłby się w swojej roli⁵⁹. Nie najlepszą reputacją cieszył się również Guillaume de Lamoignon (1750–1768). Temu jednak nie wypominano braku kompetencji, lecz zbytnią uległość wobec jezuitów i biskupów oraz – jak to złośliwie określił markiz René-Louis d’Argenson – „lenistwo i żarłoczność” (gdyż urzędnik ten istotnie słynął ze sporej tuszy)⁶⁰. Osobliwy przypadek w galerii kanclerzy Francji stanowił René-Charles de Maupeou, ponieważ pełnił swój urząd jedynie przez 24 godziny (15–16 września 1768 r.). 80-letni w momencie nominacji, otrzymał ją tylko po to, by mógł zakończyć życie, ciesząc się tytułem i pensją kanclerza. Zaraz potem z funkcji zrezygnował, co

⁵⁵ B. Barbiche, *De la commission à l’office de la Couronne: les Gardes des sceaux de France du XVIe au XVIIIe siècle* [w:] *Le Roi et l’État. Regards sur quelques institutions de la France moderne (XVIe–XVIIIe siècle)*, Paris 2021, s. 44, 57.

⁵⁶ O. Poncet, *Servir le roi...*, s. 183–185.

⁵⁷ Krytycznie wyraził się o nim ambasador wenecki Giovanni Michele w 1575 r. Zob. *Relations des ambassadeurs vénitiens sur les affaires de France au XVIe siècle*, red. i tłum. N. Tommaseo, t. II, Paris 1838, s. 255.

⁵⁸ *Mémoires de Saint-Simon. Nouvelle édition, augmentée des additions de Saint-Simon au Journal de Dangeau*, red. A. de Boislisle, t. 6, Paris 1888, s. 451.

⁵⁹ Ibidem, s. 554.

⁶⁰ *Journal et mémoires du marquis d’Argenson*, red. E.J.B. Rathéry, t. 7, Paris 1865, s. 75.

otworzyło drogę do awansu jego synowi – René-Nicolasowi⁶¹. Jeden ze współczesnych nie bez racji zauważył, że Maupeou senior podpisywał odtąd swoje listy jako kanclerz, mimo że nikt nie zdążył załatwić z nim w kancelarii choćby jednej sprawy⁶². Co do René-Nicolasas, ten był wyjątkowo znienawidzony przez Francuzów. Nie wynikało to jednak z jakichś niedostatków prawniczych (choć wielkim jurystą nigdy nie był), lecz z faktu, że w 1771 r. w bezkompromisowy sposób przeprowadził reformę wyższego sądownictwa. Położył tym samym kres opozycji parlamentarnej, która w epoce Oświecenia bardzo utrudniała monarsze wprowadzanie w życie nowych praw, i podporządkował parlamenty władzy królewskiej. Następny król – Ludwik XVI – wycofał się jednak z tych rozwiązań, co do dziś budzi wśród historyków skrajne emocje i wywołuje dyskusje⁶³.

W okresie nowożytnym w gronie kanclerzy znaleźć można było jednak także postacie wybitne, do dziś kojarzące się z dokonaniem w dziedzinie nauk prawnych. Emblematyczne są w tym kontekście nazwiska Michela de L'Hospital i Henriego-François d'Aguesseau. Pierwszy z wymienionych, kanclerz Francji w latach 1560–1573, wykształcony na uniwersytetach w Padwie i Rzymie, zasłynął z pozbawionego wrogości stosunku do francuskich protestantów, a także z ożywionej działalności prawodawczej. Jego dziełem były m.in. ordonanse z Orleanu (1561), Roussillon (1563) i Moulins (1566), regulujące wiele szczegółowych kwestii dotyczących m.in. administracji wymiaru sprawiedliwości oraz prawa małżeńskiego⁶⁴. Abstrahując od niekwestionowanych kompetencji zawodowych, L'Hospital przeszedł do historii jako wielka osobowość francuskiego renesansu – poeta łaciński, publicysta i protektor środowiska literackiego „Plejady”⁶⁵. D'Aguesseau (1717–1750), nieustępujący sławnemu poprzednikowi pod względem znajomości prawa, był także człowiekiem o nieposzlakowanej reputacji i właśnie dzięki osobistym przymiotom znacznie podwyższył prestiż urzędu kanclerskiego. W mowach, które wygłaszał jeszcze jako adwokat generalny, a następnie prokurator generalny parlamentu paryskiego, sformułował wzorzec idealnego urzędnika sądowego, do którego nawiązywano aż do rewolucji⁶⁶. Jego marzeniem była generalna reforma francuskiego systemu prawnego, w tym rewizja ustawodawstwa z czasów Ludwika XIV, obniżenie opłat sądowych,

⁶¹ J.-Ch. Petitfils, *Louis XV*, Paris 2014, s. 704.

⁶² M. Cottret, V. Guittienne-Mürger, N. Lyon-Caen, *Un magistrat janséniste du siècle des Lumières à l'Émigration. Pierre-Augustin Robert de Saint-Vincent*, Bordeaux 2012, s. 343.

⁶³ R. Niedziela, *René-Nicolas de Maupeou...*, passim.

⁶⁴ A. Klimaszevska, *Ordonanse królewskie we Francji*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, t. 69, z. 2, s. 51.

⁶⁵ J.-F. Solnon, *Michel de L'Hospital (1503/1507–1573). La modération au pouvoir* [w:] J.-Ch. Petitfils (red.), *Les grands ministres qui ont fait la France*, Paris 2024, s. 64. Julien Peleus nazwał L'Hospitala „prawdziwym wzorem starożytnej cnoty”. J. Peleus, *Le chancelier de France*, Paris 1611, s. 53.

⁶⁶ M. Antoine, *Le Conseil du roi...*, s. 207; F. Pitou, *L'idéal du „parfait magistrat” au temps des Lumières* [w:] O. Chaline (red.), *Les Parlements et les Lumières*, Pessac 2012, s. 200.

ujednolicenie procedur oraz radykalne uproszczenie struktury trybunałów. To ostatnie było nieodzowne, bo już na początku XVII wieku Charles Loyseau pisał, że „we Francji pomieszanie sądów jest niewiele mniejsze niż języków w czasach Wieży Babel”⁶⁷. Niestety z ambitnych zamierzeń udało się kanclerzowi zrealizować jedynie niewielką część. Nawet życzliwy mu Saint-Simon zwracał uwagę, iż d’Aguesseau był w swej pracy tak drobiazgowy i pedantyczny, że nie potrafił szybko napisać prostego listu, deklaracji czy regulaminu. Nieustannie wszystko poprawiał, bo chciał, aby było sformułowane w znakomitym stylu, dlatego liczba aktów prawnych wypracowanych w jego kancelarii była relatywnie nieduża, biorąc pod uwagę długi okres pełnienia urzędu⁶⁸. Niemniej pozostawił po sobie cenione ordonanse: o darowiznach (1731), testamentach (1735), fałszerstwach (1737) i substytucjach fideikomisarnych (1747)⁶⁹.

Piastowanie urzędu kanclerskiego we Francji wiązało się ze znacznymi profitami materialnymi, choć ich wysokość trudno precyzyjnie oszacować. Pensja kanclerska w 1515 r. wynosiła 10 tysięcy liwrow rocznie, ale na początku XVII wieku było to już 24 tysiące, w czasach Ludwika XIV 70 tysięcy, w okresie panowania Ludwika XV 100 tysięcy, a za Ludwika XVI nawet 120 tysięcy liwrow⁷⁰. Co najmniej drugie tyle przynosiły kanclerzowi opłaty urzędowe (prowizje od różnych zezwoleń, przywilejów, nominacji czy od wydania kopii dokumentu). Z mocy prawa przysługiwały one jednak wyłącznie tym kanclerzom, którzy jednocześnie dzierżyli pieczęcie. Odebranie ich bądź nieprzyznanie przez króla (jak w przypadku Guillaume’a de Lamoignon) powodowało więc znaczny uszczerbek na prywatnym budżecie⁷¹. Pomponne de Bellièvre, któremu zabrano je pod koniec życia, trafnie zauważył, że „kanclerz bez pieczęci jest aptekarzem bez cukru”⁷². Oprócz pensji i ewentualnych prowizji z tytułu pełnienia urzędu osobie go piastującej przysługiwało prawo do rozmaitych dodatków. Składały się na nie okolicznościowe opłaty i prezenty, przyznawane przez osoby i instytucje (władze stolicy, dzierżawców generalnych czy sekretarzy królewskich), środki na zakup żywności i ubrań, utrzymanie stajni, ogrzewanie, oświetlenie, wyposażenie domu i wynajęcie służby⁷³.

Każdy kanclerz cieszył się respektem, którego dowodem była używana w korespondencji z nim formuła *Monseigneur*⁷⁴, a także wysoka pozycja prestiżowa. Podczas

⁶⁷ Ch. Loyseau, *Discours de l’abus des justices de village. Tiré du traité des offices de C.L.P. non encor(e) imprimé au XVIIe siècle*, Paris 1603, k. 4.

⁶⁸ *Mémoires de Saint-Simon...*, t. 31, Paris 1920, s. 34–35; t. 33, Paris 1922, s. 292–293.

⁶⁹ A. Klimaszewska, *Ordonanse królewskie...*, s. 58–59.

⁷⁰ O. Poncet, *Chancelier*, s. 236; M. Rousselet, *Histoire de la magistrature...*, t. 1, s. 77.

⁷¹ M. Antoine, *Le Conseil du roi...*, s. 210.

⁷² *Journal de ma vie. Mémoires du maréchal de Bassompierre*, red. A. de La Crotte de Chantérac, t. 1, Paris 1870, s. 172. Por. J.-Ch. Petitfils, *Henri IV*, Paris 2021, s. 578.

⁷³ M. Antoine, *Le Conseil du roi...*, s. 210.

⁷⁴ Istniały też jednak inne dopuszczalne formy, np. *Chevalier* albo *Monsieur*. Zob. J.-N. Guyot, P.-A. Merlin, *Traité des droits...*, t. 4, s. 165–166.

oficjalnych ceremonii państwowych lub religijnych zajmował miejsce przed diukami i parami Francji, ale za książętami krwi królewskiej. Przemieszczał się otoczony przez odpowiednią świtę, czasami również ze zbrojną asystą honorową, a kiedy przybywał do parlamentu czy do Wielkiej Rady, był tam ceremonialnie witany. Miał do dyspozycji różne rodzaje togi (inną zakładał, udając się do parlamentu albo na procesję, inną na ślub króla lub członka rodziny królewskiej, jeszcze inną z okazji sakry monarszej). W zależności od sytuacji strój mógł mieć kolor szkarłatny, purpurowy, fioletowy, a nawet czarny. Nakryciem głowy był *mortier*, tj. biret z czarnego aksamitu oblamowany złotem i wysadzany perłami⁷⁵. Na kanclerza spływał blask autorytetu królewskiego, dlatego miał prawo zawieszać w swoim gabinecie tapiserie z wyobrażeniem kwiatów lilii (symbolu królestwa), które mu za darmo dostarczano. Przed drzwiami jego komnaty stale obecny był gwardzista szwajcarski, a przez całą noc paliły się tam woskowe pochodnie. Fakt ten miał wymiar symbolu: światło w domu strażnika sprawiedliwości oznaczało, że sprawiedliwość nigdy nie śpi i nigdy nie umiera⁷⁶. Kanclerz uosabiał jej ciągłość, dlatego po śmierci władcy nie nosił żałoby i nie brał udziału w jego pogrzebie⁷⁷.

Chociaż urząd kanclerski zapewniał blask i splendor, to codzienna egzystencja kanclerza nie była tak prosta i przyjemna, jak mogłoby się wydawać. Jako osoba wywodząca się ze szlachty urzędniczej (*noblesse de robe*) nie mógł aspirować on do tytułu diuka i para Francji. W styczniu 1650 r., w drodze wyjątku i w dowód uznania dla dotychczasowej służby, królowa Anna Austriacka uczyniła kanclerza Séguiera diukiem i parem Villemaur (w Szampanii), ale właśnie z uwagi na przeszkody formalne wynikające z braku odpowiednio wysokiego urodzenia parlament paryski nigdy nie zarejestrował tego aktu i decyzja nie weszła w życie⁷⁸. Kanclerze mieli też ograniczony dostęp do monarchy. Jeśli nie byli ministrami stanu, rzadko spotykali go w radach królewskich. Z zasady nie mieli prawa towarzyszyć mu podczas posiłków, podróży, polowań albo spotkań w prywatnych apartamentach, chyba że sam król wyraził takie życzenie. Byli zobowiązani do zachowywania urzędowej powagi, noszenia odpowiedniego stroju i okazywania dystansu wobec otoczenia⁷⁹. W praktyce bywało z tym różnie. Daniel-François Voysin, który w latach 1714–1715 łączył kanclerstwo z funkcją sekretarza stanu ds. wojny, miał w zwyczaju przebierać się

⁷⁵ Ibidem, s. 172.

⁷⁶ E. Barraud, *Le chancelier Pontchartrain et l'„esprit de justice”*, „Droits. Revue française de théologie, de philosophie et de culture juridiques” 2004, t. 2, nr 40, s. 100.

⁷⁷ Ten zwyczaj przyjęto w pierwszej połowie XVI wieku, bo jeszcze w uroczystościach pogrzebowych Karola VIII (1498) kanclerz uczestniczył i nosił po królu żałobę. Zob. J.-N. Guyot, P.-A. Merlin, *Traité des droits...*, t. 4, s. 173–174.

⁷⁸ Y. Nexon, *Le chancelier Séguier...*, s. 154.

⁷⁹ E. Barbier, *Chronique de la Régence et du règne de Louis XV (1718–1763)*, t. 4, Paris 1858, s. 383–384; M. Antoine, *Le Conseil du roi...*, s. 207.

kilka razy dziennie, tak by o sprawach wojskowych nie rozmawiać z Ludwikiem XIV w stroju kanclerza, lecz w ubiorze typowym dla innych ministrów. Te ciągłe zmiany garderoby wywoływały rozbawienie u jemu współczesnych⁸⁰. René-Nicolas de Maupeou nie tylko nie był konsekwentny w zakładaniu kanclerskiej togi (której czasem nie nosił), ale przyłapano go też na udziale w dworskiej fecie ku czci Marii Józefiny Sabaudzkiej (żony wnuka Ludwika XV) pod koniec 1771 r. Popularny ówczesnie dramaturg, a prywatnie surowy krytyk kanclerza Charles Collé zauważył z dezaprobatą, że nieżyjący Henri-François d'Aguesseau nigdy nie zniżał się do udziału w tego rodzaju zabawach, gdyż „postrzegał godność kanclerską jako rodzaj najbardziej czcigodnego kapłaństwa”⁸¹.

Maupeou był ostatnim kanclerzem w dziejach nowożytnej Francji. Po tym, jak 24 sierpnia 1774 r. odebrano mu pieczęcie, odmówił dobrowolnej rezygnacji z funkcji i pozostał na urzędzie aż do rewolucji francuskiej, choć w związku z tą decyzją musiał odtąd przebywać na wygnaniu w swych normandzkich włościach. Jako że cieszył się dobrym zdrowiem i żył aż do 1792 r., Ludwik XVI nigdy nie powołał żadnego kanclerza, a jedynie czterech kolejnych strażników pieczęci⁸². Po wybuchu rewolucji rozpoczął się proces zmiany ustroju państwa. Likwidowano dotychczasowe instytucje i urzędy, a w ich miejsce tworzone nowe. Siłą rzeczy przeobrażenia dotknęły również wymiar sprawiedliwości. 7 września 1790 r. na forum Konstytuanty zapadła decyzja o zniesieniu małych kancelarii i likwidacji szeregu urzędów kancelarii wielkiej⁸³. 27 listopada, w artykule 31 dekretu tworzącego Trybunał Kasacyjny, zapisano enigmatycznie: „Urząd kanclerza Francji jest zniesiony”⁸⁴. Po tym, jak dymisję złożył ostatni strażnik pieczęci powołany przez Ludwika XVI, Jérôme Champion de Cicé, funkcje zwierzchnika resortu przejął Marguerite-Louis-François Dupont-Dutertre. Początkowo występował w takiej samej randze jak poprzednik, ale zmieniło się to 27 kwietnia 1791 r., kiedy na mocy dekretu Konstytuanty mógł już przyjąć tytuł ministra sprawiedliwości⁸⁵.

⁸⁰ T. Sarmant, M. Stoll, *Régner et gouverner...*, s. 163–164.

⁸¹ *Journal et mémoires de Charles Collé sur les hommes de lettres, les ouvrages dramatiques et les événements les plus mémorables du règne de Louis XV (1748–1772)*, t. 3, Paris 1868, s. 329.

⁸² R. Niedziela, *René-Nicolas de Maupeou...*, s. 142.

⁸³ Y.-C. Jourdain, *Extrait alphabétique de tous les décrets de l'Assemblée Nationale*, Rennes–Paris 1791, s. 99–100.

⁸⁴ I.R.G. Le Chapelier, *Décret d'ensemble sur l'organisation du tribunal de cassation lors de la séance du 27 novembre 1790*, „Archives Parlementaires de la Révolution Française” 1885, t. 21, s. 40; O. Poncet, *Chancelier*, s. 238.

⁸⁵ H. Éloy, *Le chef de la justice...*, s. 40–41.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Barbier E., *Chronique de la Régence et du règne de Louis XV (1718–1763)*, t. 4, Paris 1858.
- Cottret M., Guittienne-Mürger V., Lyon-Caen N., *Un magistrat janséniste du siècle des Lumières à l'Émigration. Pierre-Augustin Robert de Saint-Vincent*, Bordeaux 2012.
- Edicts et ordonnances royaux sur le fait de la justice et abbréviation des procèz*, Paris 1599.
- Journal de ma vie. Mémoires du maréchal de Bassompierre*, red. A. de La Crotte de Chantérac, t. 1, Paris 1870.
- Journal et mémoires de Charles Collé sur les hommes de lettres, les ouvrages dramatiques et les événements les plus mémorables du règne de Louis XV (1748–1772)*, t. 3, Paris 1868.
- Journal et mémoires du marquis d'Argenson*, red. E.J.B. Rathéry, t. 7, Paris 1865.
- Mémoires de Saint-Simon. Nouvelle édition, augmentée des additions de Saint-Simon au Journal de Dangeau*, red. A. de Boislisle, t. 6, Paris 1888.
- Mémoires de Saint-Simon. Nouvelle édition, augmentée des additions de Saint-Simon au Journal de Dangeau*, red. A. de Boislisle, t. 31, Paris 1920.
- Mémoires de Saint-Simon. Nouvelle édition, augmentée des additions de Saint-Simon au Journal de Dangeau*, red. A. de Boislisle, t. 33, Paris 1922.
- Relations des ambassadeurs vénitiens sur les affaires de France au XVIe siècle*, red. i tłum. N. Tommaseo, t. II, Paris 1838.
- Spanheim É., *Relation de la Cour de France en 1690*, Paris 1882.

Opracowania

- Antoine M., *Le Conseil du roi sous le règne de Louis XV*, Genève 1970.
- Avezou L., Sully. *Bâtisseur de la France moderne*, Paris 2024.
- Barbiche B., *De la commission à l'office de la Couronne: les Gardes des sceaux de France du XVIe au XVIIIe siècle [w:] Le Roi et l'État. Regards sur quelques institutions de la France moderne (XVIe–XVIIIe siècle)*, Paris 2021, s. 37–68.
- Barbiche B., *Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne (XVIe–XVIIIe siècle)*, Paris 2012.
- Barraud E., *Le chancelier Pontchartrain et l'„esprit de justice”*, „Droits. Revue française de théorie, de philosophie et de culture juridiques” 2004, t. 2, nr 40, s. 97–114.
- Cars J. des, Malesherbes. *Gentilhomme des Lumières*, Paris 2012.
- Chancelier [w:] D. Briasson, D. Le Breton (red.), *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, t. 3, Paris 1753, s. 86–107.
- Chianéa G., *Histoire des institutions publiques de la France*, t. II: *Essor et déclin de l'État monarchique (1492–1789)*, Grenoble 1995.
- Cobban A., *A History of Modern France*, t. 1: *Old Régime and Revolution 1715–1799*, Harmondsworth 1965.
- Cubells M., *Offices et pouvoirs: la société des parlementaires aixois aux XVIIe et XVIIIe siècles [w:] Le Parlement de Provence 1501–1790. Actes du colloque d'Aix-en-Provence (6 et 7 avril 2001)*, Aix-en-Provence 2002, s. 71–81.

- Doucet R., *Les institutions de la France au XVIe siècle*, t. I: *Les cadres géographiques, les institutions centrales et locales*, Paris 1948.
- Éloy H., *Le chef de la justice de France. Discours prononcé le 3 Novembre 1871 à l'audience de rentrée de la Cour d'appel de Besançon, 3 Novembre 1871*, Besançon 1871.
- Ferrière C.-J. de, Chancelier [w:] *Dictionnaire de droit et de pratique, contenant l'explication des termes de droit, d'ordonnances, de coutumes et de pratique*, t. 1, Paris 1771, s. 270–271.
- Gaillard G.-H., *Vie ou éloge historique de M. de Malesherbes, suivie de la vie du premier président de Lamoignon, son bisaïeul, écrites l'une et l'autre d'après les Mémoires du temps et les papiers de la famille*, Paris 1805.
- Guyot J.-N., Merlin P.-A., *Traité des droits, fonctions, franchises, exemptions, prérogatives et privilèges annexés en France à chaque dignité, à chaque office et à chaque état, soit civil, soit militaire, soit ecclésiastique*, t. 1, Paris 1786.
- Guyot J.-N., Merlin P.-A., *Traité des droits, fonctions, franchises, exemptions, prérogatives et privilèges annexés en France à chaque dignité, à chaque office et à chaque état, soit civil, soit militaire, soit ecclésiastique*, t. 4, Paris 1788.
- Houllemare M., Guillaume Poyet (v. 1473–1548) [w:] C. Michon (red.), *Les conseillers de François Ier*, Rennes 2011, s. 365–379.
- Jourdain Y.-C., *Extrait alphabétique de tous les décrets de l'Assemblée Nationale*, Rennes–Paris 1791.
- Klimaszewska A., *Ordonanse królewskie we Francji*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, t. 69, z. 2, s. 47–62.
- Koranyi K., *Powszechna historia państwa i prawa*, t. 3, Warszawa 1966.
- Le Chapelier I.R.G., *Décret d'ensemble sur l'organisation du tribunal de cassation lors de la séance du 27 novembre 1790*, „Archives Parlementaires de la Révolution Française” 1885, t. 21, s. 38–41.
- Le Page D., Loiseau J., *Pouvoir royal et institutions dans la France moderne*, Paris 2019.
- Lebigre A., *La Justice du Roi. La vie judiciaire dans l'ancienne France*, Paris 1995.
- Loyseau C., *Cinq livres du droit des offices, avec le livre des seigneuries et celui des ordres*, Paris 1613.
- Loyseau C., *Discours de l'abus des justices de village. Tiré du traité des offices de C.L.P. non encor(e) imprimé au XVIIe siècle*, Paris 1603.
- Martin H.-J., *La direction des lettres* [w:] H.-J. Martin, R. Chartier (red.), *Histoire de l'édition française*, t. II: *Le livre triomphant 1660–1830*, Paris 1984, s. 65–75.
- Michaud H., *La Grande Chancellerie et les écritures royales au seizième siècle (1515–1589)*, Paris 1967.
- Michel J., *Du Paris de Louis XV à La Marine de Louis XVI. L'œuvre de Monsieur de Sartine*, t. 1: *La vie de la capitale*, Paris 1983.
- Mousnier R., *Les institutions de la France sous la monarchie absolue 1598–1789*, t. 2, Paris 1992.
- Nexon Y., *Le chancelier Séguier (1588–1672). Ministre, dévot et mécène au Grand Siècle*, Ceyzérieu 2015.
- Niclas J.-Ch., Barbiche B., *Maîtres des requêtes de l'Hôtel du Roi* [w:] L. Bély (red.), *Dictionnaire de l'Ancien Régime. Royaume de France XVIe–XVIIIe siècle*, Paris 1996, s. 785–786.
- Nicolas S., *Les derniers maîtres des requêtes de l'Ancien Régime (1771–1789). Dictionnaire prosopographique*, Paris 1998.

- Niedziela R., *Dyskurs polityczny w państwie wolnym i w monarchii absolutnej na przykładzie Rzeczypospolitej i Francji XVIII wieku* [w:] M. Markiewicz, K. Kuras, R. Niedziela (red.), *Ab Occidente referunt... „Zachód” doby nowożytnej w badaniach historyków polskich*, Kraków 2018, s. 265–275.
- Niedziela R., *René-Nicolas de Maupeou (1714–1792). Ostatni kanclerz nowożytnej Francji i jego reforma parlamentów*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2024, t. XXIII, nr 2, s. 121–148.
- Peleus J., *Le chancelier de France*, Paris 1611.
- Petitfils J.-Ch., *Henri IV*, Paris 2021.
- Petitfils J.-Ch., *Louis XIII*, t. 2, Paris 2014.
- Petitfils J.-Ch., *Louis XV*, Paris 2014.
- Pitou F., *L'idéal du „parfait magistrat” au temps des Lumières* [w:] O. Chaline (red.), *Les Parlements et les Lumières*, Pessac 2012, s. 199–211.
- Poncet O., *Chancelier* [w:] L. Bély (red.), *Dictionnaire de l'Ancien Régime. Royaume de France XVIe–XVIIIe siècle*, Paris 1996, s. 234–239.
- Poncet O., *Pomponne de Bellièvre (1529–1607). Un homme d'État au temps des guerres de religion*, Paris 1998.
- Poncet O., *Servir le roi, incarner l'État. Les dilemmes du chancelier de France au XVIe siècle* [w:] M. Gellard, B. Haan, J. Foa (red.), *Servir le prince en temps de guerre civile dans l'Europe des XVIe et XVIIe siècles*, Rennes 2023, s. 181–193.
- Ribier J., *Mémoires et avis concernant les charges de M. les Chanceliers et Gardes des Sceaux de France. Et autres discours, etc.*, Paris 1629.
- Rousselet M., *Histoire de la magistrature française des origines à nos jours*, t. 1, Paris 1957.
- Rousselet-Pimont A., *Le chancelier et la loi au XVIe siècle. D'après l'œuvre d'Antoine Duprat, de Guillaume Poyet et de Michel de l'Hospital*, Paris 2005.
- Saint-Bonnet F., Sassier Y., *Histoire des institutions avant 1789*, Issy-les-Moulineaux 2019.
- Sarmant T., Stoll M., *Le Grand Colbert*, Paris 2021.
- Sarmant T., Stoll M., *Régner et gouverner. Louis XIV et ses ministres*, Paris 2019.
- Sczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, oprac. K. Sójka-Zielińska, Warszawa 2007.
- Solnon J.-F., *Michel de L'Hospital (1503/1507–1573). La modération au pouvoir* [w:] J.-Ch. Petitfils (red.), *Les grands ministres qui ont fait la France*, Paris 2024, s. 63–77.
- Storez I., *Le chancelier Henri François d'Aguesseau (1668–1751)*, Paris 1996, https://shs.hal.science/file/index/docid/551610/filename/Daguesseau_Livre_HAL.pdf.
- Sueur P., *Histoire du droit public français XVe–XVIIIe siècle. La genèse de l'État contemporain*, t. 1–2, Paris 2007.
- Tessier G., *Diplomatique royale française*, Paris 1962.
- Tessier G., *L'audience du sceau*, „Bibliothèque de l'École des Chartes” 1951, t. 109, s. 51–95.
- Turek P., *Ludzie króla, czyli prokuratura francuska przed 1789 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2022, t. 74, z. 2, s. 87–115.
- Vellet C., *Entre légistes et ministres: Antoine Duprat (1463–1535), conseiller technicien de François Ier* [w:] C. Michon (red.), *Les conseillers de François Ier*, Rennes 2011, s. 211–227.
- Wierzchowicka I., *Slużba publiczna w okresie Ancien Régime'u*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2006, t. 15, s. 153–176.

CHANCELLOR OF FRANCE IN THE MODERN ERA (1515–1790)

Abstract

The purpose of this article is to present the powers of the Chancellor of France in modern times. As one of the most important officials of the French monarchy, he had enormous power and enjoyed prestige and privileges. He managed the work of the royal chancellery and supervised the sealing of documents. He served as the Minister of Justice. He was the head of the courts and judges as well as the main inspirer of royal legislation. He sat on royal councils. He supervised educational and scientific institutions – colleges, universities, and academies. He was responsible for preventive censorship. In some periods, he was also entrusted with responsibilities related to diplomacy, state security, and financial policy. The text shows not only his rights and privileges but also the limitations he had to face. The article is based on literature and other sources in French. It shows the evolution of the office from the beginning of the modern era until the French Revolution when it was decided to abolish it.

Keywords: Chancellor of France, modern era, France, French monarchy